

Володимир Кардашов, кандидат педагогічних наук, академік МКА, професор кафедри дизайну Інституту журналістики та масової комунікації Класичного приватного університету (м.Запоріжжя)

Наталія Коваль, директор ЗОШ І-ІІІ ступенів №15(м. Мелітополь)

ПРОБЛЕМА ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ ШЛЯХОМ КІНЕЗІОЛОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕРЕЖІ ШКІЛ СПРИЯННЯ ЗДОРОВ'Ю

У статті розглядається проблема гармонізації художньо-творчого розвитку дітей з їхнім інтелектуальним і фізичним розвитком у загальноосвітній школі. У зв'язку з домінантою фізичного розвитку, в загальноосвітній школі значно зростає роль предметів художнього циклу, що мають на меті створення умов естетичного пізнання світу, ідеалів краси людського тіла, вибору «сродної» праці людини.

Ключові слова: валеологічні знання, педологія, лікувальна педагогіка, художньо-творчий розвиток, «сродна» праця, адаптація.

Лит.14.

Владимир Кардашов, кандидат педагогических наук, академик МКА, профессор кафедры дизайна Института журналистики и массовой коммуникации Классического частного университета (г. Запорожье)

Наталья Коваль, директор ООШ I-III ступеней №15 (Мелитополь)

ПРОБЛЕМА ХУДОЖЕСТВЕННО-ТВОРЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УЧЕНИКОВ ПУТЕМ КИНЕЗИОЛОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ НАЦИОНАЛЬНОЙ СЕТИ ШКОЛ СОДЕЙСТВИЯ ЗДОРОВЬЮ

В статье рассматривается проблема гармонизации художественно-творческого развития детей с их интеллектуальным и физическим развитием в общеобразовательной школе. В связи с доминантой физического развития, в общеобразовательной школе значительно возрастает роль предметов художественного цикла, имеющих целью создание условий эстетического познания мира, идеалов красоты человеческого тела, выбора «сродного» труда человека.

Ключевые слова: валеологические знания, педология, лечебная педагогика, художественно-творческое развитие, «сродный» труд, адаптация.

Лит.14.

Volodymyr Kardashov, Ph.D., Academician of the ICA, Professor of the Design Department in the Institute of Journalism and Mass Communication of the Classic Private University (Zaporizhia)

Nataliia Koval, Headmaster of the Secondary School of the I-III degrees №15 (Melitopol)

THE PROBLEM OF ART- CREATIVE DEVELOPMENT OF PUPILS AT THE NATIONAL NETWORK OF SECONDARY SCHOOLS PROMOTING HEALTH.

The article deals with the problem of harmonization of children's art creative development with their intellectual and physical development in the general education school, which is a member of the national system of „Schools promoting health“ and actively works at realizing health preserving pedagogical technologies. In this connection, in the general education school the role of the art cycle subjects, aiming at creating conditions of aesthetic cognition of the world, ideals of human body beauty and a choice of work, „related“ to a human being, considerably increases. Just not long ago the principal task of the aesthetic education of

the comprehensive school pupil consisted (more exactly, was declared) in the formation of a closely intelligent harmonic personality. Now it will be fair to convey the aesthetic education main task to the sphere of humanization of the individualistic and social development.

The consideration of methodological principles of the children`s art creative development will enable to build methods of adaptation to new social and natural conditions, to resist (without harm for health) intellectual and psychological amount of work to be done, which has considerably increased over the last years in the general education school and become visible on children`s health. In the modern world the common formal and logical thinking, based on the line movement of opinion from foundation to result, yields to other, more complex and complicated, forms of consciousness. At the same time the active work in children`s development through movement and thinking activity, along with the influence of mass culture on them, may cause not only washing the aesthetic component of education away, but also perform some threat for the personality`s harmonious development. And this problem, as it has been mentioned above, must be solved by filling the school with creativity, art – modern general education school has no right to be „left-hemisphered“ . The lessons of art synchronize the functioning of hemispheres, increase the stress stability and always improve the mental activity. In our conception of the children`s art creative development the main principle is the individualistic strategy of pedagogical intervention, preserving the pupil`s self-expression freedom. Some degree of doctrine pedagogical influence is possible only in the process of instrumental equipment of periphery levels of personality`s art creative gifts providing „sufficient running in“ of its inner levels.

In Ukraine favourable conditions for the development of productive thinking of all and everyone should purposefully be created. History proves that it is a foundation of vital activity of a country, but not an empire.

Keywords: *valeological knowledge, pedology, medical education, art-creative development, „srodniapratsia“, adaptation.*

Lit.14.

Постановка проблеми. Педагогічний колектив Мелітопольської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №15, яка входить до складу Національної мережі «Шкіл сприяння здоров'ю», активно працює над впровадженням здоров'язберігаючих педагогічних технологій, які підвищують ефективність навчально-виховного процесу, створюють здоровий освітній простір, у якому учні, вчителі, психологи, медичні працівники, батьки займають чітку громадську позицію стосовно виконання державних та національних програм, Указів Президента України, Постанов Кабінету Міністрів України, спрямованих на формування здорового способу життя, профілактику тютюнопаління, алкоголізму, захворювань на ВІЛ-інфекцію та інших небезпечних хвороб, вживання наркотичних речовин серед дітей та учнівської молоді. До вирішення цих питань адміністрація залучає батьків та громадських представників та реалізує освітні міжнародні проекти.

Школа активно працює над організацією й науково-методичним забезпеченням інноваційної діяльності в контексті реалізації глобальної проблеми формування, зміцнення, збереження, відновлення здоров'я. Друкуються методичні рекомендації[2], укладаються посібники для педагогів і батьків з метою формування культури здоров'я. Відпрацьовуються моделі та технології виховання учнів різного віку в освітньому просторі навчального закладу - школи сприяння здоров'ю. Ведеться активна робота щодо розвитку здорових дітей через рухову активність в урочний та позаурочний час.

Педагогічний колектив ЗОШ №15 виховує в учнів свідоме ставлення до свого здоров'я та здоров'я навколишніх, що є важливою життєвою цінністю, свідоме прагнення до ведення здорового способу життя; розвиває вміння самостійно приймати рішення щодо власних вчинків.

У школі впроваджуються кінезіологічні методи й форми роботи з цієї проблеми: розвиток асиметрії півкуль, коригуюча гімнастика, технологія «Школа розумного руху», абетка харчування, тренінги. Здійснюється інтеграція валеологічних знань у зміст всіх предметів інваріантної складової.

Хотілося б, щоб вчасна діагностика дозволила прогнозувати виникнення порушень психіки школярів, і цілеспрямовано здійснювала психопрофілактичну й психокорекційну роботу, спрямовану на поліпшення психологічного здоров'я учнів.

Методики, спрямовані на вивчення психічного здоров'я, наразі відсутні, тому потрібно використовувати побічні методи. Й у зв'язку з цим ми виділимо значення уроків образотворчого мистецтва і одну з важливіших проблем, яка стосується згаданої вище школи сприяння здоров'ю – категорії естетичного, - але не тільки краси здорового людського тіла, а ще й її духовного здоров'я і краси, проблеми естетичного світобачення. Тобто, в статті розглядаються питання і завдання гармонізації художньо-творчого розвитку дітей з їхнім інтелектуальним і фізичним розвитком у загальноосвітній школі, яка активно працює над впровадженням

здоров'язберігаючих педагогічних технологій.

Мета статті. Розгляд методологічних засад художньо-творчого розвитку дітей ,який даватиме можливість адаптуватися до нових соціальних і природних умов, протидіяти (без шкоди для здоров'я) інтелектуальному й психологічному навантаженню, що значно зросло в останні роки в загальноосвітній школі та позначилося на здоров'ї дітей. Висвітлення уроків мистецтва, як кінезіологічної технології, яка синхронізує роботу півкуль мозку дитини, покращує її розумову діяльність , стресостійкість, а не тільки сугубо естетичну діяльність.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Ще зовсім недавно головне завдання естетичного виховання учнів загальноосвітньої школи полягало (а точніше декларувалося) у формуванні всебічно розвиненої, гармонійної особистості [4, 15]. Самою еволюцією людського суспільства акценти в завданнях виховання та розвитку школярів постійно змінюються. Нині буде справедливим перенести основне завдання естетичного виховання загальноосвітньої школи у сферу гуманізації особистісного й суспільного розвитку, саме: знайти своє місце в житті.

Українське суспільство, будемо сподіватися, вистраждало нарешті ту, взагалі-то не нову, істину, згідно з якою історія людської культури - це шлях до подолання небезпек, що загрожують свободі, гідності й захищеності особистості, покликаної в буття для виконання «своєї екзистенціональної місії » [1, 177]. Кожна дитина в школі повинна мати можливість знайти ту діяльність, яка принесе духовне задоволення , обрати свою «сродну» працю. Г.Сковорода писав: «Хто коліщатком, а хто ключиком у годиннику має бути, залежить від природи (від натури, вдачі) » [12]. Для кожного шлунку й зубів – окрема пожива, для різних здібностей і вдачі - інше заняття. Черепасі природно плазувати, орлові - літати, не навпаки, кожний на своїм місці й виконує те, до чого створений.

Наприкінці XIX ст. і на початку минулого століття було багато зроблено в цьому напрямку, навіть з'явилась наука педологія – комплексна

наука про дитину, яка, за задумом її засновників, мала стати антропологічною базою педагогіки (педолог - це й учитель, і психолог, і лікар одночасно). Нормативні педагогічні знання виводилися з педології і вибудовувалися за схемою, згідно з якою конкретні педагогічні впливи повинні відповідати конкретним умовам виховання і віковим особливостям дитини. Педагоги, які сповідували цей підхід, намагалися вивчати побутові, природні, соціальні й культурні чинники середовища, які зумовлювали розвиток дитини, її генетичні, фізіологічні, психологічні, соціальні характеристики як похідні від реальних умов життя. З цією метою вони використовували тести, анкети, інтерв'ю, експерименти, життєві спостереження. Збагачення й розвиток світоглядних уявлень, входження дітей у світ природи, праці та суспільних відносин мусили б сприяти оволодінню ними системою знань, цілісних уявлень, яких не давало і не могло дати шкільне мікросередовище. Згідно з концептуальним задумом педологів, діти повинні залучатися до участі у суспільно корисній праці, змінювати навколишнє середовище відповідно до здобутих у школі знань, умінь і навичок, створювати тим самим свій ціннісно-емоційний світ, оволодівати посиленою працею, наприклад, художньою (скажімо, учні ЗОШ N15 цієї весни взяли участь в проєкті соціального мистецтва «Том Соєр FEST»).

Але вже у 30-ті роки в СРСР науку педологію було винищено. Тоді ж у школі були введені єдині державні програми й підручники, визначений обов'язковий рівень знань, умінь і навичок, припустимі оціночні рамки, судження, в тому числі в такій складній специфічній галузі людської діяльності, як мистецтво. Інтерес до індивідуальності дитини, основної характеристики творчості змінився інтересом до масових показників педагогічних явищ. Зараз як у нас, так і за кордоном згадують педологію як потрібну й необхідну помічницю в художньому та естетичному вихованні дитини, з'явилася медична варіація педології - лікувальна педагогіка [10, 35].

Найчастіше, коли ми тепер зустрічаємося із зазначеною вище

проблемою, розуміємо, що естетичний розвиток - це зовсім не результат зовнішнього усвідомленого й запланованого школою впливу на людину, а факт буття, феномен його унікального життя. Немає потреби доводити, що свідомі зусилля з формування людини – це певна, але аж ніяк не визначальна, частина цього процесу.

В умовах кризи економічних і соціальних процесів, системи освіти й водночас зростаючого попиту на творчість, підвищується необхідність адаптації індивіда до нових європейських умов. Дотримуючись ідеї Г. Спенсера, недоліки соціального ладу можна подолати лише поступовим пристосуванням і вдосконаленням людей. На практиці здійснити це завдання можна за допомогою художньо-творчого розвитку особистості | в стінах загальноосвітньої школи. Цією проблемою займалися філософи, педагоги і психологи, лікарі: Г. С. Сковорода, М. С. Каган, В.М. Азархін; Р. Гаупп, А. В. Бакушинський, В. С. Мурзаєв, М. М. Рубінштейн, М. Е. Румянцев, С. Т. Шацький, Ф.І. Шміт, В.В.Медушевський, Б.М.Неменський, В.М. Вільчинський, В. М. Кардашов; Д. Лебедев, Р. Б. Хайкін та ін. вчені.

Виклад основного матеріалу. Аналіз філософської, психологічної, фізіологічної, медичної, етнографічної, мистецтвознавчої та педагогічної літератури з проблеми дозволив нам побачити в художньо-творчій активності дитини не тільки прояв її власної сутності, що диктується інтересами, ідеалами, потребами, а й важливішу форму адаптації організму, що розвивається, до нових природних і соціальних умов.

Міністерка освіти України Лілія Гриневич наголосила відому істину, що не діти існують для школи, а школа для дітей[11]. У зв'язку з цим значно зростає роль предметів художнього циклу загальноосвітньої школи, що мають в основі свій принцип розвитку творчої домінанти, створення умов самовираження дитини за допомогою мистецтва, завдяки якого й повинен здійснюватися повноцінний естетичний розвиток особистості й пізнання себе у світі. Вказані цілі естетичного виховання спробувала реалізувати в 80-ті роки минулого століття проблемна група Б. М. Неменського ,після того, як

художник-педагог повернувся з відрядження в Японію і написав відому книжку[9]. В цій групі працював один із авторів цієї статті[6]. Ми впроваджували досить широку програму «Образотворче мистецтво і художня праця» в загальноосвітню школу саме перед розпадом СРСР. У ній йшлося про необхідність широкого запровадження мистецтва в шкільну практику як одного з основних шляхів формування духовного здоров'я, культури підростаючого покоління, його активної громадянської позиції. Але нове в старому, імперському світі, не прижилося, хоча стало однією із закономірних передумов реалізації цієї педагогічної думки нині у вільній державі - усвідомлення складної соціально-психологічної проблеми естетичного розвитку особистості школяра. До речі, так само ,перед зникненням Російської імперії на початку минулого століття ,про це писав М. М. Рубінштейн, який підкреслював, що немає надії зробити з усіх художників, але можна сподіватися виховати народ, який буде розуміти своїх художників, тобто прищепити (чи розвинути) естетичну сприйнятливість. Іншу, головну мету, він убачав у тому, щоб «виховувати не тільки для мистецтва, а й за допомогою мистецтва особистість», з якими безпосередньо пов'язаний прогрес у цілому, в найбільш широкому розумінні цих слів.

Як в історії всієї цивілізації, так і в житті окремої людини справжнє мистецтво в творчій уяві опановує дійсність, ще не опановану реально, і таким чином розширює, забігаючи наперед, духовний світ кожної людини, емоційно готуючи своєрідну зону найближчого розвитку. І ця сторона навчально-виховного процесу досить важлива, щоб саме зараз, коли нашу школу роздирають непомірні протиріччя подальшого розвитку, на неї звернули увагу не тільки вчені- педагоги і психологи, філософи і соціологи ,а освітяни – практики: директори шкіл, учителі. На початку минулого століття й Максим Рубінштейн пророкував, що вітчизняній культурі загрожує велика роздвоєність. Примирення ще не видно. Він підкреслював, що у зв'язку з внутрішньою боротьбою мистецтва, як і всієї нашої культури, її протиріччями, його сучасник - художник схильний, припадаючи до дитячої

душі, шукати в ній, у її цілісному феномені можливості власного творчого оновлення [10, 66]. З цього приводу відомий мистецтвознавець А.В. Бакушинський зазначав: «Разом із тим, ми всі, які живуть не тільки теперішнім, але і вірою в майбутнє, прагнемо з особливою любов'ю оберігати період дитячого цвітіння від будь-яких грубих посягань. Діти як дорогоцінний матеріал для формування майбутніх носіїв нової, можливо, більш вдалої й цілісної культури, є предметом нашого виняткового піклування. Пошуки шляхів нормального розвитку і пов'язаних із ним нормальних засобів виховання - першочергове (і дуже складне) завдання сучасної педагогіки.

Будь-яка жорстка неправильність у дитячому розвитку, будь-яка груба помилка в штучному стимулюванні його напряму загрожує чималими негативними наслідками сучасному і майбутньому суспільному укладу» [3, 155].

Наука підкреслює особливу своєчасність художньо-творчого розвитку особистості в дошкільному та молодшому шкільному віці, коли сензитивність художньої діяльності проявляється досить виразно і гостро. Це наочно виявляється в образотворчій діяльності, тому що більшість дітей у цьому віці із задоволенням малюють. Тут слід нагадати про дослідження А.В.Бакушинського про художньо-творчий розвиток особистості в більш пізньому - юнацькому віці, коли в цій царині він протікає значно швидше за рахунок інтелектуального розвитку в інших галузях. З цього приводу мистецтвознавець і педагог пише: «Так, якщо в дитини або дорослої людини, по ряду зовнішніх причин, не було можливостей до прояву себе в просторовій творчості, здатність до неї продовжує залишатися в нерозвиненому, сутінковому стані при одночасному розвитку інших сторін життєдіяльності і досить високій культурі інших здібностей» [3, 155-157]. Але суть нашого питання в іншому: чи є розвиток сучасної дитини без мистецтва цілісним і нормальним щодо умов соціального середовища, яке може створити таке навантаження на його психіку, від якого без допомоги

художньої творчості на все життя залишаються психічні травми? Заняття образотворчим мистецтвом в цьому розрізі для дитини по суті нічим не можуть бути замінені. Ця діяльність, по-перше, дає можливість для самовираження, по-друге, відкриває канали й для очищення душі, знімаючи «цензурні заборони» [7] соціокультурного плану, по-третє, несе в собі «великий адаптаційно-біологічний сенс»[13,46-49]. Керуючи навчальним, художньо-творчим процесом на уроках мистецтва, педагогу необхідно звертати особливу увагу, передусім, на вік учня, враховуючи при цьому, що вік фізіологічний може не відповідати рівню психічного розвитку дитини. Тому на перших етапах художньо-творчого зростання особистості є важливим пріоритет субстанції, практичної діяльності перед «споживанням мистецтва» [6, 262-263], тим більше у віртуальних мережах.

А. В. Бакушинський вбачав меншу біду у вільному, нестимульованому педагогом виявленні художньо-творчої активності дитини, ніж в неграмотному штучному втручанні в цей процес. Цією проблемою в Україні займався Ф.І. Шміт, який у 1922 році писав, що супутником учня, який знає шлях його розвитку, повинен бути вчитель (з цими знаннями він і ми також пов'язуємо доцільність філогенетичних рис нормального художньо-творчого розвитку школярів) [14, 10].

Будучи найбільш яскравою моделлю творчості в дитинстві, мистецтво виступає як потужний стимулятор людської активності в подальшому. Це не слід розуміти таким чином, що творче переживання картини художника або прослуховування музичного твору в будь-якому випадку призведе дитину до тих чи інших творчих актів. Основне значення опанування художніми цінностями полягає насамперед у тому, що в цьому різновиді творчої діяльності розвиваються, збагачуються духовні якості особистості, без яких неможливе взагалі справжнє повноцінне щастя людини.

Специфіка музично-творчої діяльності обумовлює своєрідний підхід до розв'язання проблеми управління, оскільки творчість найяскравіше проявляється при нерегульованих впливах. Пряме управління є певною

мірою негативним, регламентованим регулятором творчого процесу . Природною буде саме така творча діяльність, яка в навчальному процесі керована непрямыми методами. Таке управління художньо-творчим процесом трактується як засіб педагогічної регуляції продуктивної діяльності, яка виконується опосередковано, в прихованій формі, за допомогою прийомів емоційного впливу з метою створення креативного мікроклімату в ході імпровізації і спілкування.

В. В. Медушевський зазначав: «Сприйняття емоційних рухів, виражених в музиці, викликає різноманітні тілесні реакції. На гнівні сфорцандо ми відповідаємо уявним сильним м'язовим імпульсом, на плавну ,лагідну, зіграну легато фразу – таким же м'яким уявним рухом» [8, 113]. У процесі розв'язання зазначеної проблеми , ми наголошуємо на важливості аспектів художнього сприйняття (музичного зокрема), яке використовуються як для фізичних вправ на уроках фізкультури, так і непрямого управління художньою творчістю дитини на уроках образотворчого мистецтва, уроках художньої культури. Тут слід зазначити, що кінетичні властивості музики, як і образотворчого мистецтва, самі по собі цінні, оскільки спонукають до активного сприйняття, а через нього до продуктивної художньої діяльності, до вдосконалення власного художнього образу перцепієнта.

Наголосимо, що кінетичні властивості музики пробуджують активність сприйняття, художній інтерес, тобто ведуть до осмислення її життєвого змісту, а через це - до збагачення всіх сторін свого життєвого і художньо-естетичного досвіду, до вдосконалення фізичних, інтелектуальних і моральних якостей особистості.

З огляду на існуючий зв'язок онтогенезу з філогенезом, систему художньої перцепції на уроках необхідно будувати в такій послідовності: від синтезу мистецтв у сприйнятті до моносприймання, від невербального осягнення образу, емоційно-експресивної реакції до вербальної оцінки творів мистецтва. Художнє сприйняття на кожному занятті повинно перманентно переходити у власну посильну творчість дитини. Тут доречно підкреслити,

що будь-яке пряме або непряме управління діяльністю дитини, виховання має бути актом духовної комунікації, оскільки саме духовне спілкування враховує особистісні особливості дитини, його унікальність і повноправне партнерство в цьому процесі. І цей фактор залежить від духовно-творчого розвитку вчителя-предметника, тим більше від професійної компетентності в цій галузі керівника школи, його заступників. Результати роботи школи в художньо-творчому напрямку залежать, насамперед, від кадрового складу вчителів, які змогли б певний час працювати в руслі художньої інтеграції предметів естетичного циклу, синтезу мистецтв. Указана активність дітей у процесі сприйняття значно зростає, якщо вчитель демонструє їм власну творчу компетентність у різних видах мистецтва, свій індивідуальний художній стиль творчості й майстерного керівництва процесом творчості дітей.

Розвиток інформаційних технологій та принципово нових засобів комунікації призводить до змін психофізіологічної організації навчання молоді через те, що основна маса інформації здобувається тепер у вигляді візуальних образів, у формах різноманітних знаково-символічних структур та засобів (смартфонів, моніторів і т.д.), що в цілому веде до суттєвої естетизації свідомості, тим самим зростає значення уроків, пов'язаних з образотворенням та прищепленням естетичних смаків тощо. Звичайне формально-логічне мислення, що базується на лінійному русі міркування від засновку до результату, поступається іншим, більш складним та неоднозначним формам свідомості. В той же час активна робота щодо виховання здорових дітей через рухову активність в урочний та позаурочний час, поряд з вербально-логічним змістом уроків і дією на їх свідомість масової культури, може привести не тільки до розмивання естетичного компоненту процесу навчання (що негативно позначається і на успішності учнів), а й принесе в результаті певну загрозу гармонійному розвитку особистості. І ця проблема, як вже було зазначено, розв'язується наповненням школи творчістю, мистецтвом - сучасна загальноосвітня школа не має права бути

«лівопівкульною» і вимагає збільшення кількості годин на них. Уроки мистецтва синхронізують роботу півкуль, підвищують стресостійкість, покращують розумову діяльність на всіх уроках.

Висновки. В основі прогресивної педагогіки проста, але абсолютно вірна аксіома: кожна дитина по-своєму талановита, з кожної може вирости творча особистість і ці умови їй повинні бути забезпечені в школі. В Україні треба цілеспрямовано створювати сприятливі умови для розвитку продуктивного мислення всіх і кожного. Історія доводить, що це основа життєдіяльності країни, а не імперії.

У нашій концепції художньо-творчого розвитку дітей основною засадою є особистісна стратегія педагогічного втручання, яка зберігає свободу самовираження учня. Певна ступінь доктринального педагогічного впливу можлива лише в процесі інструментального оснащення периферійних рівнів художньо-творчої обдарованості особистості, за умови «достатньої обкатки» внутрішніх її рівнів» [5].

Ми також визначаємо, що саме уроки мистецтва і є ефективним і дійовим засобом адаптації і покращення розумової діяльності учнів на всіх уроках. Художньо-творчий розвиток особистості на уроках образотворчого мистецтва, музики в загальноосвітній школі дає психіці дитини можливість легко адаптуватись до нових соціальних і природних умов, протидіяти (без шкоди для здоров'я) психологічній напрузі, що значно зросла в останні роки і позначилася на здоров'ї дітей.

1. Азархин А. В. *Мировоззрение и эстетическое развитие личности* / А. В. Азархин. — Киев. 1990. -192с.
2. Аксьонова О. П. *Посібник для вчителів-практиків* / Аксьонова О.П., Бабакіна Н.І., Коваль Н.В. // *Освіта для здоров'я*. — Запоріжжя, 2014. — 124 с.
3. Бакушинский А. В. *Художественное творчество и воспитание. Опыт исследования на материале пространственных искусств* / А. В. Бакушинский — М., 1925. — 240с.
4. Буров А.И. *Проблема эстетического развития личности школьника*. / А. И. Бурова, Е. В. Квятковского. — М., 1987. - 96 с..
5. Каган М. С. *Человеческая деятельность* / М. С. Каган // *Опыт системного анализа*. — М., 1974. - 328 с
6. Кардашов В. М. *Художньо-творчий розвиток особистості: теоретичний та методичний виміри* / В. М. Кардашов // *Монографія-3-тє вид., допов.* — Мелітополь, 2011. — 291 с.

7. Лебедев Д. Школа гармонии / Д. Лебедев // Искусство в школе.— 1995.— №5.— С.33 — 37.
8. Медушевский В. В. О возможностях и средствах воздействия музыки / В. В. Медушевский. — М, 1976.- 254с.
9. Неменский Б.М. Мудрость красоты: О проблемах эстетического воспитания / Б. М. Неменский. — М., 1981.— 192 с.
10. Рубинштейн М. М. Эстетическое воспитание детей / М. М. Рубинштейн — М., 1924. — 120 с.
11. Румянцев Н. Е. Педология, ее возникновение, развитие и отношение к педагогике / Н. Е. Румянцев — С. Петербург, 1910. - 82 с.
12. Сковорода Г. С. Пізнай в собі людину / Г. С. Сковорода. — Львів, 1995. — 284с.
13. Хайкин Р. Б. Художественное творчество глазами врача / Р. Б. Хайкин // Природа 1989.—№ 4. —С. 46 — 49.
14. Шмит Ф. И. Почему и зачем дети рисуют. Педологический и педагогический очерк / Ф. И. Шмит. — М., 1924. — 196 с.

References